

Dil Biliminin Yoksul Akrabası: Anlam Bilimi

Doç. Dr. Mehmet AYDIN

“Sözü, şu beden gibi say sen; içindeki anlamı da onun içindeki can bil...”
Mevlâna

Genellikle bilimsel yayınlarda böylesine eğretilemeli bir başlık yadırgandır. Ancak bu başlık, A. J. Greimas’ın anlam biliminin temel başvuru kitaplarından biri olan *Sémantique Structurale* adlı eserinde ‘Une parente pauvre: la sémantique’¹ biçiminde yer almaktadır. Bu bölümün ilk cümlesi de şöyledir: “Il faut reconnaître que la sémantique a toujours été la parente pauvre de la linguistique.”² Greimas, bu başlığa gerekçe olarak dil biliminin kolları arasında anlam biliminin gelişmesindeki gecikmeyi gösterir. Dil bilimcilerin çoğu bütün güçlerini dilin yapısını aydınlatmak uğrunda tüketmiş, dolayısıyla da anlam üzerinde fazla duramamışlardır (Greimas 1966: 6). Hatta Amerikalı dil bilimci Bloomfield’in de aralarında bulunduğu dil bilimcilerin bir bölümü anlamın gramerden bütünüyle dışlanmasını savunmuşlardır.

Anlam bilimi 19. yüzyılın sonlarında önce anlam değişmelerinin incelenmesiyle ortaya çıkmıştır. Michel Bréal tarafından 1897 tarihinde kurulduğu kabul edilen *sémantique*’in amacı, kelimelerin anlamlarını belirlemek ve anlam değişmelerinin yasalarını bulmaktır. Bu dönem *evrimci dönem* biçiminde adlandırılmıştır. Anlam biliminin gelişimindeki ikinci devre *karma dönem* biçiminde adlandırılır ve bu dönemde anlam değişmelerini ele alan çalışmalar yanında bir *kelime anlam bilimi* de oluşmaya başlar. Üçüncü dönemde ise bir *cümle anlam bilimi* oluşmuş ve geliştirilmeye çalışılmıştır.

Anlam bilimiyle ilgili çalışmalarda en temel sorun anlamın kendisidir. Anlam bir göstergenin gönderimde bulunduğu nesne midir, yoksa, nesnelere, insanın dünya bilgisine dayalı, başka bir anlatımla insanın yaşama deneyiyle ilişkili tasavvurları mıdır? Burada görece bir uzlaşmadan söz edilebilir. Anlam bir göstergenin gerçekten de insanın dünya bilgisiyle ilişkili içeriğidir. Anlam bir göstergeyle ilgili tasarımlardır da denebilir. Ama yine de sorunu bütünüyle çözmüş, tartışmayı bitirmiş sayılamayız.

Bazı araştırmacılar tek bir göstergenin anlamından değil kullanımından söz

¹ “Bir yoksul akraba: Anlam bilimi”.

² “Anlam biliminin daima dil biliminin yoksul bir akrabası olarak kaldığını kabul etmek gerekir.”

edilebileceğini, dilde asıl anlamlı birimlerin cümle ve sözcükler olduğunu söylemişler, dolayısıyla bir göstergenin anlamına bağlamından yola çıkılarak ulaşılabileceğini ileri sürmüşlerdir. Acaba bir cümlenin anlamı onu oluşturan kelimelerin anlamları toplamına mı eşittir? Yani kelimelerin anlamları yoluyla mı bir cümlenin anlamına ulaşılır? Anlam bilimi alanında çalışanlardan bir bölümü, cümlede bir araya gelen kelimelerin sözlük anlamlarından uzaklaştığını öne sürerler.

“Bir sözcüğün anlamı tamamen bağlamı tarafından belirlenir. Aslında bir sözcüğün ne kadar bağlamı varsa o kadar da anlamı vardır. Bununla birlikte, sözcüğün aynı zamanda tekil bir varlık olma özelliği ortadan kaybolmaz; deyim yerindeyse sözcük kullanım bağlamlarının sayısı kadar parçalanmaz.

Filolog-dil bilimci belli bir sözcüğün ortaya çıktığı farklı bağlamları karşılaştırırken dikkatini sözcüğün özdeşlik etkenine yoğunlaştırır; çünkü onun açısından önemli olan şey, sözcüğü karşılaştırmanın yapıldığı bağlamlardan uzaklaştırabilmek ve sözcüğe bağlamın dışında bir tanım kazandırmak, yani sözcükten bir sözlük maddesi yaratmaktır.” (Voloşinov 2001: 138)

Aslında anlam bilimi içindeki *bağlam* da sorunludur. Dil bilimciler açısından *bağlam*, bir kelimeyi çevreleyen ve söz konusu kelimenin (birimin) anlamını, değerini kesin olarak belirleyen birimler bütünüdür. Ne dil ne anlam ne de dolayısıyla bağlam yalnızca dil bilimcilere bırakılmıştır. Anlam konusu her zaman felsefeyle uğraşanların da ilgisini çekmiştir. Felsefeciler bu şekilde tanımlanan bağlamın *dil içi bağlam* (dilsel bağlam) biçiminde adlandırılmasının daha doğru olduğu düşüncesindedirler. O zaman bir de *dil dışı bağlamın* varlığından söz edilebilir. Bu konuda felsefi bir temelden gelenler hepten haksız değildir. Fakat *dil dışı bağlamı* sınırlamak da pek kolay gözükmemektedir.

Anlam biliminin gelişmesi belki de her bilim gibi soru ve sorunlarla yakından ilgilidir. F. R. Palmer’in geç ve başarısız da olsa Türkçeye çevrilen *Semantik Yeni Bir Anlambilim Projesi* adlı eserinde bu alanla ilgili nerdeyse cevaplar kadar sorular vardır. Palmer hem felsefi hem de dil bilimsel anlam biliminin sorunlarına yer vermekte ve bu sorunları enine boyuna tartışmaktadır. Bu çevirinin başarılı olmadığını söyledim, ama bu bile Palmer’in kitabının hiç çevrilmemesinden daha iyi. Bu çeviride bağışlanamayacak bazı kusurlar var: “İsveçli dilbilimci Ferdinand de Saussure” (s. 16). Saussure İsveçli değil İsviçrelidir. Başka bir bölümde de “...örneğin fonolojide biz leaf (yaprak) ve feel (hissetmek) kelimelerinde geçen l harfinin (ki bunlar fonetik açıdan birbirlerinden

Dil Biliminin Yoksul Akrabası: Anlam Bilimi

*oldukça farklıdır*lar) birbirinin aynı olduğunu tespit edebiliriz” (s. 111). Fonoloji fonemden (ses birimi), fonetik sestene söz eder. Bu alanların hiçbirinin harf diye çevrilebilecek bir birimi yoktur. Bu çeviride ayrıca birçok sorunlu terim çevirisi var. Bu sorunların üstesinden çevirici, anlam bilimi konusuna uzak olamayan bir dil bilimciyle iş birliği yaparak gelebilirdi.

Irene Tamba-Mecz anlam bilimini tanımlama girişimi sırasında “*anlam-bilim mi, anlambilimler mi?*” sorusunu sorar. Bu sorunun cevabı anlam bilimi değil anlam bilimleridir. Anlam bilimi farklı kavrayışlara göre anlamın, kelimelerin anlamının ve nihayet kelimelerin, cümlelerin ve sözcüklerin anlamının incelenmesi biçimlerinde tanımlanmıştır.

Dil bilimciler genellikle dil bilimini “*dilin bilimsel yollarla incelenmesi*” biçiminde tanımlamışlardır. Anlam bilimi de dil bilimi içinde bir alansa “*anlamın da bilimsel yollardan incelenmesi*” söz konusu olmalıdır. Ancak anlam, söz gelimi ses bilimi ve biçim bilimi gibi böyle bir bilimsel incelemenin nesnesi olmaya uygun mudur? Bu zor bir sorudur. Belki de bu sorudaki zorluktan anlam bilimi, dil biliminin yoksul bir akrabası olarak kalakalmıştır. R. Jakobson’a kalırsa da “*anlamı dışlayan bir dilbilim bütünüyle anlamsızdır*”.

Dil bilimiyle ilgili incelemelerde Saussure’den beri *gösterenle gösterilenden* oluşan bütünü adlandırmak üzere *gösterge* terimi kullanılmaktadır. Bizde de *gösterge*, *gösteren* ve *gösterilen* terimleri konusunda bir uzlaşmadan söz edilebilir. *Göstergenin* özerkliği tartışılmaz. Ancak *gösterenle gösterilenin*, özellikle de *gösterilenin*, bir bakıma *anlamın* özerkliği tartışabilir.

Gösterge bir şeyin, temsil etmek suretiyle, yerine geçer. Derrida’ya kalırsa, “*gösterge, mevcut olanı yokluğu içerisinde (yokluğunda) temsil eder. Gösterge mevcut olanın yerini alır*” (Altuğ 2001: 225).

Şu soruya da cevap aramak gerekir: *Göstergenin* oluşturucuları olan *gösteren* ve *gösterilen* ayrı ayrı ele alınabilir mi?

Türk dili araştırmaları alanında anlam bilimi hâlâ yoksul bir akraba konumundadır. Türk dili araştırmacıları anlam bilimini neredeyse bütünüyle Doğan Aksan’a bırakmışlardır. Bu alanda Aksan’ın çalışmalarına eklenebilecek çok az yazı ve araştırma vardır. Bu çalışmaları mutlaka çoğaltmak gerekir. Bir dilci için esas olan üzerinde çalıştığı metni doğru anlamaktır. Yeni bir yaklaşım olarak anlam bilimi, üzerinde çalıştığı bir metni veya herhangi bir dil olgusunu doğru anlamayı hedefleyen araştırmacıya ışık tutabilir.

Anlam bilimi ile yorum bilimi arasında ilişki kurulabilir. Yorum bilimi de Schleiermacher ve Dilthey’den bu yana (bir metni) anlama şartlarını ve yöntemini araştıran yaklaşımın adıdır.

Bugün yapılması gereken dil biliminin bu yoksul akrabasını zenginleş-

tirmektir. Bunun için batı dillerindeki anlam bilimiyle ilgili başvuru kitaplarının Türkçeye çevrilmesi gerekir. Çevirilerin özenle yapılması alanın daha kolay tanınmasına yarar.

Bunun dışında yalnızca anlam bilimiyle ilgili geniş katılımlı bir toplantı yapılabilir. Böyle bir toplantıda Türk anlam biliminin hangi doğrultularda hareket etmesi gerektiği enine boyuna tartışılabilir, tartışılmalıdır. Bu toplantıda alanın temel soru ve sorunları belirlenebilir.

Hiçbir dilcinin işi yalnızca yöntem öğrenmekle sınırlandırılmaz. Ama bizde özellikle bazı dil bilimciler yalnızca yöntem üzerinde durarak âdeti yaklaşımlarını kutsuyorlar. Lars Johanson dilcileri *masa başı dilcileri* ve *alan dilcileri* olmak üzere ikiye ayırıyor. Son tahlilde dilcilerin hepsinin yapması gereken dil üzerinde çalışmak, dille ilgili işlem ve uygulama yapmaktır. Bu çalışma sırasında değişik yaklaşımlara başvurulabilir, pek tabii anlam biliminden de yararlanılabilir. Bir aracı, bir yöntemi kullanmak için de öncelikle onu öğrenmek gerekir. O zaman anlam bilimini daha fazla gecikmeden öğrenmeli ve kullanmalıyız.

Kaynaklar

- Aksan, Doğan (1978), *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi*, Ankara: Ankara Üniversitesi DTCE yayınları.
- Aksan, Doğan (1998), *Anlambilim Anlabilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, Ankara: Engin Yayın Evi.
- Altuğ, Taylan (2001), "Postmodern Dil Durumu Jacques Derrida", *Dile Gelen Felsefe*, s. 215-241, İstanbul: Yapı Kredi yayınları.
- Greimas, Algirdas Julien (1966), *Sémantique Structurale Recherche de Méthode*, Paris: Librairie Larousse.
- Johanson, Lars (2002), *Türk Dili Haritası Üzerinde Keşifler*, Çeviren: Nurettin Demir- Emine Yılmaz, Ankara: Grafiker yayınları.
- Palmer, F. R. (2001), *Semantik Yeni Bir Anlabilim Projesi*, Çeviren: Ramazan Ertürk, Ankara: Kitabiyat yayınları.
- Tamba-Mecz, Irène (1997), *Anlabilim*, Çeviren: Necmettin Sevil, İstanbul: İletişim yayınları.
- Voloşinov, V. N. (2001), *Marksizm ve Dil Felsefesi*, İngilizceden çeviren: Mehmet Küçük, İstanbul: Ayrıntı yayınları.